

УДК 343.46

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.3.46>

М. Д. Ждан

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О. І. Процевського,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
ORCID.org/0000-0002-7773-0402

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ /КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті розглядаються соціально-економічні детермінанти кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. Вказано, що кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян мають безпосередній взаємозв'язок із соціально-економічною детермінацією, що зумовлено кореляцією між незадовільною економічною ситуацією в країні, зменшенням кількості робочих місць, необхідністю скорочення штатів та потенційною небезпекою порушення прав та свобод працівників керівниками підприємств, установ тощо. Особливо це має відношення до малого та середнього бізнесу, який не завжди здатен функціонувати в складних соціальних, економічних та політичних умовах, з одного боку, та є більш піддатливим кримінально протиправному впливу – з іншого. Спотворення людського капіталу, а також втрата трудового потенціалу знижує економічну та політичну здатність держави, призводить до необхідності пошуку закордонних трудових ресурсів, переходу до інших форм трудової діяльності. Усе це є значним дестабілізаційним чинником, який має вплив на погіршення кримінологічної ситуації. Зазначено, що кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян також є економічно не вигідними для держави, з огляду на втрату трудових ресурсів, інтенсифікацію криміногенних загроз, розповсюдження міграційних процесів, втрату іміджевої привабливості для держав-партнерів та міжнародних донорів. Економіка держави, рівень її соціального розвитку мають безпосередній зв'язок із можливістю громадян виконувати свої трудові обов'язки, спрямовані на задоволення національних внутрішньо економічних та політичних, а також зовнішніх потреб. У підсумку виокремлено сукупність найбільш розповсюджених та деструктивних соціально-економічних детермінантів кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, трудові права, соціально-економічні детермінанти, трудові обов'язки, бізнес, криза, економіка.

Постановка проблеми. Вивчення кримінально протиправної діяльності з моменту становлення людства і до сьогодні дозволяє беззаперечно стверджувати про те, що будь-яке кримінальне правопорушення є наслідком дії низки деструктивних чинників та факторів, які умовно можна диференціювати за різними рівнями державного управління. У сучасній кримінології такі чинники та фактори інтегровані в механізм детермінації. Правильне визначення детермінаційного комплексу, яким

зумовлюється певний вид кримінального правопорушення надає можливість обрати максимально ефективні, різнорівневі способи запобігання таким діям. Указане також підтверджується тим, що будь-яка сучасна стратегія запобігання перед визначенням основних завдань та способів їх вирішення визначає низку поточних та прогнозованих загроз з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішньополітичних умов, що свідчить про наявність детермінаційних груп, притаманних окремим видам кримінальних правопорушень. Не є винятком і діяння, які посягають на нормальні трудові відносини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Причини та чинники кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина розглядались в роботах М. Сийплокі, В. Тарасенко, В. Павликівського, І. Васильківської, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк та ін. При цьому соціально-економічні детермінанти таких діянь майже не ставали предметом дослідження вчених, що зумовило актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд соціально-економічних детермінантів кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина.

Викладення основного матеріалу. Відтак учені зазначають, що детермінація злочинності складається з таких основних елементів, як причини, умови, кореляції. Видами детермінації є спричинення, зумовлення, кореляція, зв'язок станів, функціональна залежність, цільова детермінація [1, с. 86]. За змістом детермінація злочинності буває причинна і неспричинна. Функціональним призначенням причинної детермінації є розкриття взаємозв'язків і залежності між однорідними криміногенними явищами і злочинністю. Неспричинна детермінація виконує іншу кримінологічно значущу роль, розкриває співвідношення злочинності з подібними явищами і процесами, що на неї впливають [2, с. 193]. Детерміністичні зв'язки різноманітні за характером, ступенем складності й глибиною, формами виявлення. За формою детермінація буває динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна або ймовірна); фізична й інформаційна; внутрішня і зовнішня. За часом дії вирізняють детермінацію минулим, детермінацію теперішнім, детермінацію майбутнім. За видом зв'язків вона поділяється на понад 30 підвидів. Із них найчастіше використовуються при дослідженні злочинності зв'язки кореляції, функціональна залежність, зв'язок станів, системно-структурний зв'язок, причини, умови. Зв'язок кореляції або зв'язок відповідності – це пов'язаність, статистичне співвідношення між параметрами (змінними величинами) двох або декількох випадкових явищ, що носить ймовірнісний характер. При кореляційному зв'язку між причиною (фактор-

ною ознакою) і наслідком (результативною ознакою) немає повної відповідності, а спостерігається лише певне співвідношення [3, с. 275]. Під час вивчення феномену кримінально протиправної діяльності важливим є встановлення як внутрішніх кореляцій, так і зовнішніх, а отже, як причинна, так і неспричинна детермінація має досліджуватись та бути врахованою під час створення запобіжних механізмів. Варто також акцентувати увагу на тому, що заходи кримінологічного запобігання чітко скорельовані з одиницями та групами детермінантів, що зумовлено їх орієнтуванням на зниження криміногенності суспільства шляхом подолання чинників, які спричиняють необхідність порушувати кримінальний закон.

У детермінації розглядуваних посягань особливе місце посідають соціально-економічні чинники, до яких слід віднести довготривалу економічну кризу в Україні та пов'язані з нею безробіття і бідність, значне соціальне розшарування населення. За експертними оцінками, соціальна нерівність в Україні є однією з найбільших у світі. Різниця в доходах 10 % найбагатших і 10 % найбідніших українців, з урахуванням тіньових доходів, сягає 40 разів [4]. Учені зауважують, що соціально-економічна нерівність проявляється у викривленій соціальній структурі вітчизняного суспільства, у якій наявні лише дві страти з характерним для них набором ознак – заможні та бідні; в українських реаліях середній клас як такий не відповідає класичним уявленням про нього [5, с. 163], тоді як у всіх розвинутих країнах саме середній клас виконує важливу стабілізуючу функцію [6, с. 47]. Унаслідок неоднозначних соціально-економічних перетворень значна частина населення виїхала за кордон у пошуках кращої долі, ще частина опинилася за межею бідності. Економічні негаразди спричинили низку соціальних аномалій, відсутність впевненості в завтрашньому дні, зростання соціальної напруги. У підсумку це зумовило активізацію криміногенного потенціалу суспільства та зростання масштабів злочинності [7]. Кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян мають безпосередній взаємозв'язок із соціально-е-

кономічною детермінацією, що зумовлено кореляцією між незадовільною економічною ситуацією в країні, зменшенням кількості робочих місць, необхідністю скорочення штатів та потенційною небезпекою порушення прав та свобод працівників керівниками підприємств, установ тощо. Особливо це має відношення до малого та середнього бізнесу, який не завжди здатен функціонувати в складних соціальних, економічних та політичних умовах, з одного боку, та є більш піддатливим кримінально протиправному впливу – з іншого.

У системі людських цінностей суспільства утворюється певний стан вакууму, має місце відторгнення соціальних норм і пріоритетів. Ми майже втрачаємо в суспільстві вкрай важливе для результативного руху вперед відчуття захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Зростає кількість особистостей, для яких відхилення від загальноприйнятих, найбільш поширених та усталених суспільних норм перетворюється на стійку девіантну поведінку, яка не завжди викликає супротив суспільства. Деградація суспільних цінностей, розчинення політичних і культурних орієнтирів є відповіддю на розпад вкрай важливих соціальних інститутів, економічну кризу, викликану високим рівнем корупційності органів державної влади та їх бездіяльністю. Усе це відбувається на фоні втрати довіри населення до діючої влади, істотного соціально-майнового розшарування населення, зростання кількості людей, які вважають себе бідними. У результаті маємо динамізацію соціальної напруженості та зростання потреб майнового характеру, а не духовних. У таких умовах підвищення мінімальної заробітної плати не збільшує задоволення населення, тому що супроводжується майже повним нівелюванням тарифної сітки, унаслідок чого висококваліфікована праця фактично перестає мати гідну оцінку з боку суспільства. Заробітна плата працівників бюджетної сфери не відповідає ні цінам на товари та послуги, ні витратам праці й кваліфікації. Субсидії, запроваджені з метою підтримки незаможних верств населення, ще більше сприяють процесу нівелювання [8]. Економічні проблеми завжди мають вплив

на суспільні відносини, що детермінує формування в громадян девіантної поведінки, зумовленої необхідністю в задоволенні потреб, яке неможливо здійснити законним способом. Саме це, у більшості випадків, призводить до незаконних видів діяльності, серед яких сутенерство, втягнення в зайняття проституцією, виготовлення порнографічних предметів, торгівля людьми тощо. Міжцивілізаційні взаємодії, глобалізація світової економіки, перехід до нових форм здійснення підприємницької діяльності, які не адаптовані під українські реалії, роблять українську економіку вразливою до фінансових дисбалансів та, відповідно, фінансово-економічної кризи.

Завдяки цьому прошарки населення, які мають середній рівень доходів і в повному обсязі сплачують комунально-житлові послуги, за рівнем наявних доходів не відрізняються від бідних. Таким чином, реалізація хоча б мінімальних стандартів забезпечення гідного існування ще більше відкладається, а формування якісних трудових ресурсів ще більше ускладнюється. Той, хто чесно сплачує соціальні внески, виглядає недолугим. Згідно з реформованою пенсійною системою забезпечення тих, хто протягом усього життя сплачував внески з доходів на рівні середньої по країні заробітної плати, є мінімальним, як і тих, хто сплатив у кілька разів менше. Тобто, держава сама «підштовхує» до спотворення моральних цінностей і правосвідомості особистості, до порушення законодавства. На думку Девіда Лонсбери, зростання ймовірності того, що особа, порівнявши ризики та потенційний дохід від скоєння злочину, спокуситься матеріальними благами, зростає на тлі погіршення стану економіки, посилення відчуття нужденності в період кризи [8]. Аналогічної думки дотримується і Джефф Гроггер, який вважає, що рівень злочинності зростає в той момент, коли скорочуються доходи молодих низькокваліфікованих працівників, бо криза в першу чергу б'є по найменш забезпечених і некваліфікованих прошарках суспільства. У цьому випадку злочинний промисел стає привабливою альтернативою законослухняній бідності [9]. Брюс Вейнберг, спираючись на статистичне дослідження, доводить,

що потенційний рівень злочинності корелюється з рівнем безробіття серед малоосвічених чоловіків [8]. Особливо актуальним у цьому контексті є розгляд рівня освіти громадян, які частіше за все вчиняють кримінальні правопорушення проти трудових прав. Необхідно зазначити, що високий рівень освіти не завжди є фактором, здатним утримати особу від вчинення суспільно небезпечних діянь. Судова практика налічує низку випадків, коли вища освіта сприяла більш професійному ставленню до кримінальних правопорушень, вчинення їх у сфері своєї діяльності тощо. Отже, рівень освіти це, здебільшого, чинник, який зумовлює обрання певного виду кримінального правопорушення та способу реалізації умислу. Лише для соціально адаптованих осіб освіта корелюється з рівнем правосвідомості.

Стан економіки впливає на темпи розвитку злочинності лише в короткостроковій перспективі, а ефект спостерігається за різними видами злочинів окремо. Скоріше за все, непрямий, інерційний вплив обумовлений бюджетними проблемами, а саме скороченням освітніх, виховних і спортивних програм, витрат на безпеку та системи захисту, чисельності співробітників охоронних органів на рівні держави, місцевої влади, бізнесу. Тобто поганий стан економіки зменшує можливості суспільства в протистоянні злочинності. Можемо й дедалі спостерігати збільшення масштабів таких явищ суспільного життя, які породжують злочинність, сприяють її існуванню і впливають на динаміку. Незважаючи на переможні релізи, злочинність не зменшується, а зростає та видозмінюється, підкріплюється знаннями і переходить на науково-професійний базис. І якщо в бізнесі може йтися про використання комп'ютерних технологій у кредитно-банківських операціях-угодах, корупційних схемах на державному рівні, то для побутових кримінальних правопорушень характерні як звичайні кримінальні, наприклад, хуліганство, крадіжка, так й економічні діяння, наприклад, махінації з субсидіями, хабарі, несплата податків. Сумно, проте слід констатувати, що саме суспільне середовище, економічні протиріччя, політичні коливання породжують

антигромадську мотивацію й злочинну поведінку, спотворюють людський капітал [8]. Спотворення людського капіталу, а також втрата трудового потенціалу знижує економічну та політичну здатність держави, призводить до необхідності пошуку закордонних трудових ресурсів, переходу до інших форм трудової діяльності. Усе це є значним дестабілізаційним чинником, який має вплив на погіршення кримінологічної ситуації.

Щодо найбільш значущих причин злочинності в суспільстві, дослідники вказували на правові, анатомічні, фізіологічні, кліматичні фактори, расову належність. Але найбільш переконливими є дослідження, що пов'язують рівень злочинності із соціально-економічними чинниками, до яких можна віднести рівень безробіття, середній рівень доходів населення, рівень освіти, споживання соціально-культурних послуг тощо. Ще Арістотель зазначав, що «бідність – джерело обурень та злочинів» [10, с. 14]. У дослідженнях рівня злочинності, що здійснюються в різних країнах, виділяються різні чинники, від яких він залежить. Узагальнюючи різні підходи до факторів, від яких залежить рівень злочинності в певному суспільстві, виділимо такі: схильність членів суспільства до злочинної поведінки, готовність іти на ризик заради злочинного збагачення; імовірність викриття злочину й настання санкцій, а також ступінь жорсткості самих санкцій; економічні чинники, які характеризують загальний рівень добробуту суспільства, рівень безробіття, рівень середнього доходу від легальних видів діяльності в порівнянні зі злочинними; здатність членів суспільства, що є потенційними жертвами злочинів, протистояти злочинцям і захищатися, у тому числі можливість мати зброю; обсяги попиту з боку суспільства на засоби захисту майна (сейфи, сучасні замки, системи сигналізації та відеоспостереження, послуги охоронних організацій тощо); можливості збуту майна, набутого злочинним шляхом, легалізації тіньових доходів; обсяги попиту з боку членів суспільства на товари, обіг яких є обмеженим або забороненим державою; особливості конкретної територіальної одиниці (освітлення вулиць, пильність

населення, зовнішній вигляд місцевих мешканців, що може відрізнятися від типового вигляду злочинця, тощо); ефективність заходів, що вживаються державою для охорони правопорядку [11]. Специфіка кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, в особливості тих, що пов'язані із порушенням безпеки на виробництві, має особливий перелік чинників, що мають вплив на рівень кримінально протиправної діяльності в цій частині. Зокрема, можна також говорити про те, що необережна форма вини останніх, здебільшого, зумовлена соціальною неготовністю до відповідальності за своє життя та життя підлеглих осіб; алкогольною або наркотичною залежністю (які також безпосередньо пов'язані із соціальною дезадаптацією) тощо.

Для злочинця в результаті санкцій виникають як прямі економічні втрати (сума штрафу, вартість конфіскованого за рішенням суду майна тощо), так і непрямі втрати та втрачені можливості. До останніх можна віднести: позбавлений волі злочинець міг би працювати легально й отримувати зарплату; відбувається втрата професійних навичок, якщо такі є; погіршення стану здоров'я, що вимагатиме лікування; проблеми із працевлаштуванням у майбутньому через наявність судимості; втрата навичок соціалізації, необхідних для встановлення професійних комунікацій; майнові втрати через руйнування родини тощо. Суспільство, своєю чергою, через наявність злочинної діяльності також має в результаті прямі й непрямі втрати. До прямих втрат можна віднести ті витрати, які несуть безпосередньо жертви злочинів для усунення збитків, спричинених злочином. До них можемо віднести: втрачене чи пошкоджене майно, благо, ресурси, які стали об'єктом злочину, що знаходились у власності домогосподарств, підприємств чи держави; втрати виробництва від тимчасового простою, пов'язаного з необхідністю відновлення майна; втрата економічної ефективності розподілу ресурсів у суспільстві через корупційні злочини та тендери; збитки суспільства через можливу втрату працездатності жертв злочинів і необхідність їх лікування [11]. Щодо вказаних наслідків, необхідно

також доповнити, що кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян також є економічно не вигідними для держави, з огляду на втрату трудових ресурсів, інтенсифікацію криміногенних загроз, розповсюдження міграційних процесів, втрату іміджевої привабливості для держав-партнерів та міжнародних донорів. Економіка держави, рівень її соціального розвитку мають безпосередній зв'язок із можливістю громадян виконувати свої трудові обов'язки, спрямовані на задоволення національних внутрішньо економічних та політичних, а також зовнішніх потреб.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що до *соціально-економічних детермінант кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян* необхідно віднести такі явища: 1) воєнний стан та пандемія коронавірусу COVID-19 знизили інвестиційну привабливість України, що призвело до падіння ринку праці, необхідність скорочення робочих місць та зумовлені цим трудові спори спричинили необхідність працедавців вдаватись до кримінально протиправного порушення прав працівників (грубого порушення законодавства про працю, грубого порушення угоди про працю, примушування до участі в страйку або перешкоджання участі в страйку тощо); 2) нівелювання необхідності проведення концептуальних реформ концепції сталого розвитку в загострених політико-економічних умовах призвело до завершення процесу глобалізації й початку локалізації та, як наслідок, міграція населення зумовлює втрату трудових ресурсів та утримання працівників незаконними способами (зокрема, шляхом безпідставної невивлати заробітної плати, стипендії тощо); 3) регулярні обстріли критичної інфраструктури та ускладнення в забезпеченні енергетичної безпеки збільшує попит на певні професії (наприклад, оборонна промисловість) та робить неактуальними інші, через що особи, які володіють ними, піддаються масовим скороченням; 4) фінансово-технічні, організаційно-адміністративні та кадрові проблеми в роботі господарських судів, що зумовлює ускладнення вирішення судом

спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності. Це є вторинним чинником, детермінуючим суспільно небезпечну поведінку власників малого та середнього бізнесу, і наступне порушення трудових прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
3. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.
4. Україна: час вибору. URL: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU_CU7\)2013.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU_CU7)2013.pdf).
5. Нерівність в Україні: масштаби та можливість впливу / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.
6. Коваль Н. В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи їх вирішення. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 46–50.
7. Андрушко А. В. Детермінанти незаконного позбавлення волі або викрадення людини. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/4_2019.pdf.
8. Огліх В. В., Волкова В. В., Шаповалов О. В. Соціально-економічні детермінанти зміни криміногенної ситуації в Україні. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-278_285.pdf.
9. An ambiguous connection: crime and the economic crisis. *Washington Profile*. 2008. №. 45 (655). Р. 231–243
10. Длугопольський О. В. Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 13–24.
11. Іващенко М. В. Економічне підґрунтя злочинності та суспільні витрати на покарання злочинців. URL : http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Economic-Theory-and-Law-2022-3_106-123.pdf.

Zhdan M. Socio-economic determinants of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and the citizen

The article examines the socio-economic determinants of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen. It is indicated that criminal offenses against the labor rights of citizens have a direct relationship with socio-economic determination, which is due to the correlation between the unsatisfactory economic situation in the country, the decrease in the number of jobs, the need to reduce staff and the potential danger of violation of the rights and freedoms of employees by the heads of enterprises, institutions etc. This is especially relevant to small and medium-sized businesses, which are not always able to function in difficult social, economic and political conditions, on the one hand, and are more susceptible to criminal and illegal influence, on the other. The distortion of human capital, as well as the loss of labor potential, reduces the economic and political capacity of the state, leads to the need to find foreign labor resources, transition to other forms of labor activity. All this is a significant destabilizing factor that has an impact on the deterioration of the criminological situation. It is noted that criminal offenses against the labor rights of citizens are also economically unprofitable for the state, given the loss of labor resources, the intensification of criminogenic threats, the spread of migration processes, and the loss of image attractiveness for partner states and international donors. The economy of the state and the level of its social development are directly related to the ability of citizens to fulfill their labor duties, aimed at meeting national internal economic and political, as well as external needs. As a result, a set of the most widespread and destructive socio-economic determinants of criminal offenses against the labor rights and freedoms of a person and a citizen is singled out.

Key words: criminal offenses, labor rights, socio-economic determinants, labor duties, business, crisis, economy.